

АМЕРИКАНСЬКИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Анотація. У статті досліджується американський чинник трансформації геополітичної структури Близького Сходу в умовах міжнародної нестабільності і трансформації системи міжнародних відносин, формування нового світового порядку. Особлива увага акцентується на основних мотивах та практичних моментах у політиці Сполучених Штатів Америки на Близькому Сході, які так чи інакше впливають на конфігурацію сил на регіональному рівні, яка набуває нового, складного та невизначеного характеру внаслідок глобалізаційних процесів. Звертається увага на основні підходи Вашингтона до близькосхідної політики в контексті глобалізації.

У публікації проаналізовано основні тенденції регіонального розвитку та вплив політики Вашингтона на динаміку розвитку відносин між країнами близькосхідного регіону та загальну конфігурацію сил в регіоні. Проаналізовані ідеї геополітичних просторових перетворень у регіоні шляхом укрупнення існуючих державних утворень та інтеграційних процесів. Констатується тенденція останніх років до зменшення зацікавленості США даним регіоном, внаслідок посилення уваги до Східної Азії, що призводить до зростання лідерських амбіцій регіональних гравців зокрема Ірану, Саудівської Аравії, Ізраїлю та більшої поляризації й дестабілізації близькосхідного регіону.

Ключові слова: США, Близький Схід, геополітика, трансформація.

В умовах міжнародної нестабільності і трансформації системи міжнародних відносин зростає взаємозалежність між її елементами. США як глобальна держава активно впливає на формування світової геостратегічної карти, перш за все в ключових регіонах, зокрема близькосхідному. В свою чергу глибинні трансформаційні процеси на Близькому Сході супроводжуються кардинальними змінами у геополітичній конфігурації регіону, що безпосередньо впливає на геополітичну структуру світу в цілому. Увага акцентується на основних мотивах та практичних моментах у політиці США на Близькому Сході, які так чи інакше впливають на конфігурацію сил на регіональному рівні, яка набуває нового, складного та невизначеного характеру. Очевидно, що дисфункціональність внутрішніх елементів регіону використовується більш впливовими зовнішніми акторами, зокрема, США (зовнішній чинник). Саме політикою позарегіональних гравців багато в чому визначається динаміка розвитку відносин між країнами близькосхідного регіону.

Дослідженню геополітичної структури Близького Сходу присвячено велику увагу як іноземних дослідників, так і вітчизняних. Серед іноземних дослідників слід виділити таких науковців: З. Бжезинський, Р. Сатлофф, С. Кінзер, Ф. Леверетт, С. Хендерсон, Р. Райт, В.Дергачов, Б. Долгов, О. Кузнецов, Г. Мирський, Є. Примаков, А. Хазанов. У плеяді вітчизняних дослідників варто згадати:

О. Воловича, В. Гуру, О. Коппель, Ю. Скорохода, А. Захарченко, В. Нагайчука. Окрім того, під редакцією Б. О. Парахонського вийшла колективна монографія «Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України», а в колективній монографії «Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях» під редакцією І. І. Погорської і Є. А. Макаренко велику увагу приділено стратегіям США в постбіполярній системі міжнародних відносин, зокрема, проаналізована сучасна політика США щодо «арабського світу». Однак, вплив політики США на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону не втрачає актуальності та підлягає новому осмисленню.

Завдання статті – визначення впливу політики США на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону в умовах міжнародної нестабільності.

Вплив політики США на близькосхідний регіональний баланс сил можна характеризувати з урахуванням наявності наступних складових: 1) енергетичний фактор: прагнення отримувати контроль над джерелами й шляхами транспортування енергетичних ресурсів; 2) бажання зберігати контроль над найважливішим комунікаційним простором; 3) залежність нафтогазової торгівлі від монетарної політики США (будується на доларових трансакціях). Саме цим пояснюється бажання Ірану виставляти рахунки за поставлену нафту в євро, щоб знизити залежність від американського долара; 4) наявність інтересів національної безпеки США в регіоні: безпека Ізраїлю, боротьба з тероризмом та захист інших регіональних союзників і партнерів; 5) запобігання посиленню ролі потенційних зовнішніх і внутрішніх суперників США у регіоні (уникнення створення вакууму сили в регіоні): Росії, Китаю, Ірану, Туреччини; 6) прагнення трансформувати геополітичну уяву з Близького Сходу на «Великий Близький Схід»; «соціальна трансформація суспільств» та демократизація «Великого Близького Сходу»; 7) підтримка діяльності західних культурних, інформаційних, дослідницьких, оборонних та розвідувальних аналітичних центрів; 8) потреба продажу зброї в регіоні, так як економіка США зав'язана на військово-промисловому комплексі і виробництві-продажі зброї; 9) матеріальна підтримка так званих «демократично орієнтованих» країн регіону, недержавних організацій чи ЗМІ з метою поширення універсальних (західних) культурних цінностей; 10) тенденція щодо погіршення відносин з союзниками в регіоні та деструктивні наслідки даного процесу; 11) переформатування альянсів в регіоні; 12) нова геополітична роль ісламського фундаменталізму, внутрішньоісламський геополітичний і ідеологічний конфлікт; 13) посилення регіональної нестабільності, яку пов'язують з можливим переглядом політичної карти Близького Сходу.

Очевидно, що близькосхідний регіон являється поясом нестабільності, а тому може безпосередньо впливати на політику великих держав, зокрема США. Говорячи про енергетичний фактор, варто відмітити, що «сланцевий бум» (видобуток сланцевого газу та нафти) став внутрішньоамериканським фактором, завдяки чому США переглядають свої енергетичні інтереси в близькосхідному регіоні. Так, США вийшли на перше місце за видобутком нафти, випередивши навіть країни Перської затоки. Такі кроки призведуть до енергетичної незалежності та самодостатності США. Проте, як зазначив колишній радник президента з національної безпеки (жовтень 2010 – червень 2013 рр.) Томас Донілон, енергетичне питання не свідчить про відхід США від близькосхідного регіону, адже американці там мають інші важливі інтереси національної безпеки: безпека

Ізраїлю, боротьба з тероризмом та історична роль США як стабілізуюча в захисті регіональних союзників і партнерів [1].

Відомий американський політолог Збігнев Бжезинський у книзі «Стратегічне бачення: США і криза глобальної могутності» [2, с. 46-47] в частині про геополітичну ситуацію у світі до 2025 року поряд з геополітично вразливими державами виділяє Великий Близький Схід: на фоні існуючих тенденцій, у даному регіоні послаблення позицій США сприяє зростанню частоти, кількості та інтенсивності регіональних конфліктів. Усе свідчить про те, що якщо лідерство Америки переживає кризу й послаблюється, це неодмінно чинить деструктивний вплив на міжнародні відносини в регіоні Близького Сходу.

Якщо звернути увагу на те, яке місце у системі зовнішньополітичних пріоритетів США відводиться близькосхідному регіону, то стає зрозуміло, наскільки стратегічно важливим він є для геополітичних цілей США. Так, у Стратегії національної безпеки США 2015 року також зазначається про такі наміри: знищити терористичні мережі; протистояти зовнішній агресії проти союзників і партнерів США; забезпечити безперешкодне енергопостачання з регіону в інші частини світу; запобігти розробці, поширенню і використанню зброї масового знищення. США є прихильниками бачення Близького Сходу регіоном миру і процвітання, де укорінюється демократія і дотримуються права людини. Щоб вирішити регіональні конфлікти та забезпечити довготривалий мир на Близькому Сході, потрібно більше ніж використання та присутність американських військових в регіоні. Вимагається також допомога Ізраїлю, Йорданії та країн-партнерів Перської затоки з метою боротьби проти тероризму та знищення «Ісламської держави»; співпраця з Іраком з метою вирішення внутрішньополітичної кризи, що має релігійні підгрунтя; прагнення вирішити сирійське питання; домовитися щодо ядерного питання Ірану; вирішити ізраїльсько-палестинський конфлікт; сприяти деескалації напруги між сунітами і шіїтами і регіоні; підтримати демократичний розвиток Тунісу; сприяти стабілізації Лівії та зберегти стратегічне співробітництво з Єгиптом [3, с. 26]. Але очевидно, що не завжди те, що проголошується на доктринальному рівні, може співпадати з фактичною політикою та реальними цілями держави. Свідченням цього є енергетичне питання, адже США, власними ресурсами задовольняючи свої енергетичні потреби, дбають також про енергопостачання з близькосхідного регіону в інші частини світу.

Не є остаточно визначеним питання щодо географічних меж Близького Сходу. Державний департамент США відносить до нього країни Леванту, Північної Африки та Перської затоки, виключаючи Туреччину як члена НАТО. В той же час відбуваються спроби переформатування Близького Сходу шляхом можливого включення Південного Кавказу (Вірменії, Грузії, Азербайджану) та Центральної Азії (Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Казахстан) до близькосхідного регіону [4], що дає основу говорити про перші ідеї укрупнення геополітичних просторів. Іншим прикладом є вплив США на геополітичну структуру Близького Сходу шляхом прагнення трансформувати геополітичну уяву з Близького Сходу на «Великий Близький Схід» (кінець 2003 року). Це пояснюється американським стереотипом про поширення демократичних цінностей, громадянського суспільства та боротьбу з ісламським тероризмом, що має вітатися будь-якою нацією. А безпека і гегемонія США має забезпечуватися шляхом поширення військово-політичної сили США у близькосхідному регіоні,

особливо після подій 9/11, які призвели до ідентифікації ворогів і загроз США [5, с. 14]. Не факт, що нові політичні режими, які з'являться, будуть однозначно прозахідними, але і у такому разі чиниться вплив на конфігурацію сил на Близькому Сході, що безпосередньо впливає на геополітичну структуру світу в цілому [6].

Конфліктогенний потенціал близькосхідного регіону має тенденцію до зростання, особливо після появи деструктивного феномену «Ісламська держава», що є спільною загрозою не лише для регіональних держав, але й позарегіональних гравців. Криза влади в країнах, які традиційно вважались оплотом арабізму (Єгипет, Сирія) послаблює їх позиції в регіоні. Туреччина, Іран і Саудівська Аравія конкурують з ними, щоб встановити новий регіональний порядок. Світове геостратегічне значення має протиборство Ірану та Саудівської Аравії. Головними регіональними центрами сили сучасного Близького Сходу залишаються Ізраїль, Туреччина, Іран, Саудівська Аравія, з'являються центри сили нового типу – Катар та ОАЕ, які проявляють себе як фінансово-інвестиційні, торговельні, транспортно-інфраструктурні, інформаційно-телекомунікаційні центри не лише регіонального, але й глобального рівня.

Політика балансування у політиці США сприймається союзниками американців як відсутність чіткої стратегії щодо регіону, а тому подібні флуктуації у політиці Вашингтона призводять до підриву довіри з боку партнерів. Очевидно те, що якщо США зближуються з Туреччиною та Іраном, це ж означає дистанціювання з Саудівською Аравією та Ізраїлем. Про подібну реконфігурацію на Близькому Сході писав американський автор Стівен Кінзер у книзі «Перезавантаження: Іран, Туреччина і майбутнє Америки», де автор зазначав про те, що в Ірані і Туреччині «пам'ять і прагнення до демократії є найпрогресивнішими, а загальні політичні цінності і культура дозволяють їм бути більш перспективними союзниками США, ніж Ер-Ріяд і Тель-Авів» [7]. Тобто, старий трикутник (США – Саудівська Аравія – Ізраїль) не приніс стабільності на Близькому Сході, а призвів до розв'язування хвилі насильства і репресій. Тому часто в експертній риторичі прослідковується думка про відродження доктрини периферії Ізраїлю, (котра з'явилась ще в 1950 р.) за якою Тель-Авів має формувати стратегічні альянси з неарабськими країнами регіону, враховуючи ворожість з арабськими сусідами. Тут актуальним становиться проект колишнього радника в МЗС Ізраїлю Оведа Інона («план Інона»), за яким регіонального лідерства Тель-Авів міг би досягнути у разі розчленування арабських сусідніх країн.

Очевидно, що США, маючи глобальні геополітичні та гео економічні інтереси, прагнуть переформатувати близькосхідний регіон з метою збереження свого провідного становища та недопущення контролю над ним з боку інших акторів, навіть за ціною нестабільної ситуації у країнах регіону. Політика США відіграє провідну роль у моделях та сценаріях розвитку міжнародних відносин, то близькосхідний вектор демонструє можливості американської могутності та ймовірне здійснення одного з них: Р.Хаас говорить про «безполярний безлад»; Ф. Закарія це називає постамериканським світом, Є. Примаков – багатоцентричним; французький історик Е. Тодд – «після імперії», А.-М. Слоттер – мережевим світом; Дж. Аррігі – системним хаосом.

Відтак, переглядаються національні інтереси США, які набувають пріоритетного значення стосовно інших регіонів (АТР, ресурсний потенціал

Африки, ЗВТ з ЄС тощо). Насамперед, мова йде про «стратегічний поворот» зовнішньої політики США в сторону Азії («pivot to Asia»), де спостерігається помітне зміцнення військової та економічної потуги Китаю. Отже, помітною тенденцією останніх років є зменшення зацікавленості США близькосхідним регіоном та послаблення впливу США в цьому напрямку, однак це не свідчить про згортання американського впливу. Зокрема, експерт Флінт Леверетт (працював у сфері дипломатії та національної безпеки при кількох адміністраціях, викладає міжнародні відносини в Інституті глобальної політики імені Джексона), доречно зазначає про «американську велику стратегію на Близькому Сході, що знаходиться на шляху провалу», стає все більш дисфункціональною та ставить США перед стратегічною невдачею у найбільш важливому регіоні світу [8]. Проте, дослідник пропонує вдалу «шестиступінчасту програму відновлення» у політиці США по відношенню до близькосхідного регіону: по-перше, «уникнути ще однієї війни за вибором»; по-друге, перебудувати відносини з Іраном (як це було з Китаєм в 1970 році); по-третє, проводити правильну регіональну політику в Афганістані, включаючи відносини з Талібан; по-четверте, знайти новий підхід у питанні арабо-ізраїльського регулювання (сторони мають розпочинати переговори без попередніх умов); по-п'яте, США не можуть піти з регіону, залишивши за собою статус окупанта на Близькому Сході; по-шосте, США знову мають стати провідником міжнародних суспільних благ, адже відповідальністю гегемона (США) є управління зсувом геополітичного балансу та спроможність залишатися посередником у вирішенні важливих конфліктів в регіоні.

У нестабільній та потенційно деструктивній ситуації, в умовах розповсюдження політичного ісламу, політика США щодо країн близькосхідного регіону зводиться до формату «ані союзник, ані противник». Це сталося після вплетування США у дві війни на початку XXI століття, які називають «війна за вибором» та «війна за необхідністю» (згодом трансформувалась в першу) – про що пише Річард Хаас у книзі «Війна за необхідністю, війна за вибором». Тому американський дипломат Р.Хаас «іронією американської стратегії» називає ситуацію, коли американці самі втягнулися у названі війни, а зараз хочуть дистанціюватися від регіону, однак це не зовсім вдається [9]. Разом з тим, цікавою є теза Р. Хааса про те, що політика США у наступні роки – це так би мовити час «стратегічної передишки», коли Вашингтон нібито перенаправляє свою політику на східноазійський вектор, але насправді відновлює свої можливості, продовжуючи активну політику на Близькому Сході, враховуючи фактори зацікавленості США даним регіоном, досягнення домовленості з Іраном і появу глобальної загрози у вигляді «Ісламської держави».

Очевидно, що зникає старий порядок у регіоні, а стадія переходу до нового ще триває та відбувається в умовах регіональної нестабільності. Цей процес характеризується невизначеністю, вразливістю, посиленням ролі політичного ісламу, єдиного політичного проекту, який міг би консолідувати регіональних гравців та постійними внутрішньодержавними та міждержавними конфліктами (зростаючий конфліктний потенціал). Складність та неоднорідність близькосхідного регіону відображає нестабільність його геополітичного простору, перетворення у зону «керованого хаосу» (або «керованої нестабільності»). Без сумніву, що реконфігурація відносин між країнами регіону та зростання нестабільності призвела до дестабілізації та більшої поляризації близькосхідного

регіону. Навіть якщо США втрачають вагу у регіоні, малоімовірно є «заповнення вакууму» іншим позарегіональним гравцем. Натомість, лідерські амбіції демонструються на рівні регіональних гравців (Іран, Саудівська Аравія, Ізраїль, Туреччина). Хоча американський чинник належить до зовнішніх, але здійснює фундаментальний вплив на трансформаційні процеси в близькосхідному регіоні. Це пояснюється домінуючим становищем інтересів та могутності США в поліцентричній системі міжнародних відносин.

Література

1. Donilon T. National Security Advisor to the President At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy / The White House. [Electronic resource]. – URL: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tom-donilon-national-security-advisor-president-launch-columbia->
2. Brzezinski Zb. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / 2012. [Electronic resource]. – URL: <http://orientalreview.org/wp-content/uploads/2012/12/Brzezinski-Zbigniew.-Strategic-Vision-America-and-the-Crisis-of-Global-Power.pdf>
3. National Security Strategy / The White House, Washington, February 2015. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
4. Дергачев В. Большой Ближний Восток / Институт геополитики профессора Дергачева, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/02/64.html>
5. Güney A, Gökcan F. The Greater Middle East as a Modern Geopolitical Imagination in American Foreign Policy / Department of Political Science // Bilkent University, Ankara, Turkey, 2010. [Electronic resource]. – URL: <http://www3.nccu.edu.tw/~lorenzo/Guney%20Middle%20East.pdf>
6. Долгов Б. Арабская весна: итоги и перспективы / Фонд исторической перспективы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oikumena/vostok/arabskaja_vesna_itogi_i_perspektivy_2012-04-19.htm
7. Chaulia S. Book review.Reconfiguring the Middle East / Reset: Iran, Turkey and America's Future by Stephen Kinzer // Asia Times. [Electronic resource]. – URL: http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/LL23Ak03.html
8. Leverett F. American Grand Strategy in the Middle East / Yale MacMillan Center. [Electronic resource]. – URL: <http://www.yale.edu/macmillan/newsletter/leverett.html>
9. Haass R. The Irony of American Strategy. Putting the Middle East in Proper Perspective / Council on Foreign Relations. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/middle-east-and-north-africa/irony-american-strategy/p30534>

Надійшла до редколегії 14.07.2016

Olena Koppel, Doctor of History, Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Argam Gasparian, Ph.D Student, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

THE U.S. ROLE IN TRANSFORMATION OF THE MIDDLE EAST

Abstract. *The paper examines the American factor in transformation of the geopolitical structure of the Middle East region in the face of growing international instability and transformation of the system of international relations. Attention is focused on the main grounds and practical moments in US policy in the Middle East region that somehow affect the configuration of forces at the regional level, which takes on a new complex and uncertain characteristics in the context of globalization. The article emphasizes the thesis that globalization is interpreted by Washington as the right to interfere in the internal affairs of the states in the region.*

The publication analyzes the main trends of regional development and influence of Washington's policy on the dynamic development of relations between Middle East states and the overall configuration of global and international forces in the region. The spatial idea of geopolitical changes in the region through the consolidation of existing state structures and integration processes is also analyzed. The fact,

that the complexity and heterogeneity of the Middle East reflects instability of its geopolitical space, converting the zone "controlled chaos" (or "managed instability") is noted. Resent trend to reduce US interest in the region, which increases the leadership ambitions of regional players and greater polarization and destabilization of the Middle East region is emphasized.

Key words: USA, Middle East, geopolitics, transformation.

УДК 94:327.82 (73:520) «18»

Олександр Набока,
кандидат історичних наук, доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЗОВНІШЬОЇ ПОЛІТИКИ США: ДИПЛОМАТІЯ ВАШИНГТОНУ В ЯПОНІЇ В 50 – 60-РР. ХІХ СТ.

***Анотація.** В статті розглядається процес оформлення концептуальних засад американської сучасної зовнішньої політики, який на думку автора, проходив в середині ХІХ ст. в Японії. Після відкриття країни для торгівлі із західними країнами в 1854 р. комодором М. Перрі, на деякий час США намагалися використовувати її в якості власного протекторату. Проте дуже скоро, під тиском внутрішніх обставин, зокрема Громадянській війні між Півднем та Північчю, Вашингтон був змушений поміняти стратегію японської політики. Було взято курс на активне співробітництво з іншими провідними державами та розроблення загальних правил ведення комерційної діяльності. Автором змін американської політики в Східній Азії став державний секретар У. С'юард. Він добився відставки прибічника старого курсу – посла США в Японії – Т. Харріса та призначив на його посаду свого друга та однодумця Р. Праяна. Праян виступив прибічником зближення з Великою Британією. Новий геополітичний альянс остаточно оформився в ході боротьби проти антизахідного руху в Японії в середині ХІХ ст. В союзі з іншими великими державами, США та Великобританії вдалося розбити прибічників закриття країни для іноземної торгівлі.*

***Ключові слова:** США, Японія, У. С'юард, Т. Харріс, Конвенція 1864 р.*

Головними структуроутворюючими принципами сучасних міжнародних відносин є визнання права націй на самовизначення та непорушність кордонів, встановлених після завершення Другої світової війни (1939–1945). Військове вирішення конфліктів з другої половини ХХ ст. вважається неприпустимою та злочинною практикою, яка викликає засудження світового співтовариства. Загальноприйнятим та найефективнішим способом розв'язування суперечок в рамках глобальної та регіональних систем міжнародних відносин визнано пошук компромісу, шляхом переговорів.

У свою чергу, розвиток глобальної економічної системи, який проходить у нерозривній зв'язці з еволюцією міжнародних відносин, базується на таких ключових компонентах, як вільне пересування товарів, капіталів та трудових резервів та ліквідація будь-яких перепон для торгівлі в рамках світової господарчої системи. Замкнуті економічні системи не витримують конкуренцію зі світовим ринком та відходять в минуле.